

ÉGER GÁBOR

A heidelbergi egyetemen tanult 16–17. századi magyar református diákok nyomai a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában

Bevezetés

A magyar értelmiség számára a magas fokú műveltség elsajátításához szükséges volt külföldi egyetemek meglátogatása. A középkor folyamán három kísérlet is történt magyarországi egyetemalapításokra – 1367-ben Pécsen, 1389-ben Budán, és 1465-ben Pozsonyban –, de ezek pár éves, évtizedes működés után megszűntek.¹ A prágai egyetem megalapításáig (1348) a magyarországi diákok főbb tanulási célpontjai franciaországi és itáliai egyetemek voltak. Az első hallgató francia egyetemen jelent meg, de összességében többen tanultak Itáliában eddig az időszakig.² A közép-európai egyetemalapításokkal – Prága 1348-ban, Krakkó 1364-ben és Bécs 1365-ben – változás állt be a peregrináció irányának tekintetében: a hangsúly Franciaországról és Itáliáról áttevődött a magyar diákok számára közelebb fekvő közép-európai felsőoktatási központok felé. Újabb változás az 1502-ben alapított Wittenbergi Egyetemnek köszönhető. Német kereskedők közvetítésével Luther Márton tanai hamar terjedni kezdtek hazánkban. Elsőként a nyugat- és a felső-magyarországi városokban, később az erdélyi szász városokban, majd a hódoltság területén is. Az 1520-as évek elejétől hazánkból is egyre nagyobb számban kezdték el felkeresni a szászországi egyetemet.³ A protestáns magyarok

¹ Klaniczay 1985: 67–76.; Mikonya 2014: 173–175., 196., 280–281.; Rüegg 1992: 459–460.; Szögi 2022: 26–31.

² Haraszi Szabó–Kelényi 2019: 9., 97.; De Ridder-Symoens 1992: 293.; Az első magyarországi diák – akitől adataink vannak – *Laurentius Pannonus* volt, aki 1100-ban iratkozott be Laonban. A beiratkozott diákok számának változására lásd: Szögi 2022: 35.; A magyar diákok középkori franciaországi és itáliai peregrinációjának részletes elemzését és a diákok névsorát lásd: Haraszi Szabó–Kelényi 2019.

³ Az 1526-ig beiratkozott 13 matrikuláló között magyar diákot nem találunk, csak német nemzetiségűeket, akik közül 3 felső-magyarországi, 4 erdélyi és 6 magyarországi. Lásd: Haraszi Szabó–Kelényi 2019: 353–354. A következő negyed évszázadban ez a szám 210-re növekedett, és Bécs után ide mentek legtöbben tanulni. A következő 25 évben már egyértelmű vezető szerepet játszik, a bécsi egyetem magyar hallgatóinak kétszerese a Wittenbergben beiratkozottak száma (575–258). A számarányok változására

peregrinációjának fő központja a 16. század végéig Wittenberg volt, de a lutheri és a kálvini reformáció tanbeli szétválásával és főként az 1592-ben történt események hatására – amikor is a *Formula Concordiae*-t alá nem író diákoknak el kellett hagyniuk az egyetemet – a református diákok fő egyetemévé Heidelberg vált, az evangélikusok számára továbbra is a szászországi univerzitás volt a tanulmányi központ.⁴ A pfalzi egyetem hatása mind a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvgyűjteményében, mind az iskola történetében megmutatkozik. Tanulmányomban ezekre a nyomokra, impulzusokra szeretnék rávilágítani.

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvállományát áttekintve az állapítható meg, hogy a több mint hatszázezer művel rendelkező gyűjtemény 1411 antikvát, 1914 RMK-kötetet és 7425 darab 17. századi nyomtatványt őriz. Minden egyes kötetnek az autopszia elve alapján történő vizsgálata még nem történt meg, a kutatás alapját a könyvtár possessorkatalógusának vizsgálata szolgáltatta. A korábbi főkönyvtárnok, Czegle Imre által készített – és azóta folyamatosan bővített – katalógusban 16 heidelbergi peregrinus neve fedezhető fel, de a kötetek alaposabb vizsgálata után ez a szám 25-re nőtt.

Tanulmányom első részében a heidelbergi egyetem történetét kívánom röviden bemutatni az alapítástól 1622-ig, az egyetem – a harmincéves háború idején történt – bezárásáig. A következő szakaszban a pfalzi egyetemre járt magyar diákok sárospataki nyomainak bemutatása következik. A tanulmány terjedelmi kerete nem teszi lehetővé, hogy mind a 26 személlyel foglalkozzak, így csak néhány kiemelt személyre és a kötetek által felfedezett kapcsolatokra, új adatokra szeretném a hangsúlyt helyezni. Végül a pfalzi egyetem és a Sárospataki Református Kollégium kapcsolatára kívánok rávilágítani.

A heidelbergi egyetem megalakulása és rövid története a magyar peregrináció nézőpontjából

A Német-római Birodalom harmadik és Németország első egyetemét 1386. június 26-án alapították. A studium generale elindulása több kedvező politikai és vallási tényező kölcsönhatásának köszönhető. Az 1378–1417 közötti nyugati egyházszakadás idején a római katolikus egyház és a pápaság két részre szakadt. Két pápa uralkodott: VI. Orbán Rómában, VII. Kelemen Avignonban. Az egyetemek esetében is megfigyelhető

lásd: Szögi 2022: 70. Az 1526 után a dolgozat záró korszakhatáráig beiratkozott hallgatók névsorát lásd: Asztalos 1930: 111–135.; Szögi 2011: 246–352.

⁴ Debreceni Ember 2009: 237.; Szögi 2011: 26. A diáknévsorok összehasonlításából jól látszik, hogy Heidelbergben a korábbi évenkénti egy-két beiratkozás száma 1577-ben már háromra nő, 1583-tól évenkénti 4-5 immatrikulációra változik, 1592 után már 5-10 főre emelkedik. Az is megfigyelhető, hogy 1577 után többen is csupán rövid – pár hetes, hónapos – wittenbergi tartózkodást követően érkeznek a pfalzi egyetemi központba. Az adatok alátámasztására lásd: Szögi 2011: 121–125.

ez az ellentét. A heidelbergi egyetemmel kapcsolatosan a párizsi univerzitáson dúló harcokat kell kiemelni. Az egyetem fakultásain és nációin belül is eltérés volt azzal kapcsolatban, hogy mely pápát támogassák. E szembenállást Franciaországnak az avignoni pápa melletti kiállása döntötte el. A német választófejedelemségek és a párizsi német náció VI. Orbánt támogatta, így ebben a helyzetben a német diákok és oktatók kénytelenek voltak elhagyni a francia studium generalékat, és Prágába, Bécsbe, Kölnbe és Heidelbergbe mentek. Párizsból távozott Marsilius von Inghen, aki később a heidelbergi egyetem első rektora lett.⁵

Nemcsak a nyugati studium generalékon történt események, hanem a prágai univerzitáson zajló viták is segítették az új egyetem alapítását. Prágában évek óta tartó konfliktus zajlott a kiváltságok miatt. A párizsi egyetem mintájára itt is négy náció működött: a cseh, a lengyel, a bajor és a német. A lengyel nációba a lengyelek mellett a sziléziaiak, a litvánok, a poroszok, a tüüingiaiak, a lausitziaiak és a meisseniek tartoztak bele, a németek egy idő után többségbe kerültek. Így az egyetem vezetésében már három szavazattal rendelkeztek a németek, és csupán eggyel a csehek. A csehek háttérbe szorultak, a bevételek és az alapítványi jótétemények elosztásában hátrányt szenvedtek. IV. Vencel király idején megerősödött a cseh nemzeti öntudat, 1384-ben Jan z Jenštejna érsek két szavazati jogot adott a cseheknek. 1385-ben számos német nemzetiségű magiszter elhagyta az egyetemet, többen közülük Heidelbergben találtak új otthonra. Az egyetem így két régebbi és elismert univerzitáson tapasztalható egyházi és nemzeti megosztottságból profitálhatott.⁶

A középkori studium generalék földrajzi eloszlását megfigyelve az látható, hogy Franciaországban, Itáliában, Angliában és a mai Spanyolország területén több tucat jelentős egyetem működött, míg a Német-római Birodalom területén az első felsőoktatási intézmény az 1348-ban IV. Károly által alapított prágai egyetem volt. Ezt követte nem sokkal a IV. Rudolf herceg alapította bécsi egyetem 1365-ben. Keletebbre, a Lengyel Királyságban 1364-ben elkezdte működését a krakkói egyetem, és számos kísérlet történt egyetemalapításra Magyarországon is a 14–15. században (1367-ben Pécsen, 1389-ben Budán és 1465-ben Pozsonyban, de ezek pár éves, évtizedes működés után megszűntek). A nagy nyugati egyházszakadás idejéig a főbb felsőoktatási célpontok a francia és itáliai egyetemek voltak, de a németek az avignoni pápával való szembenállásuk miatt elhagyták Párizst, és visszatértek hazájukba, amit egyre több egyetem alapítása követett a birodalom területén, mint például Heidelbergben (1385), Kölnben (1388) vagy Erfurtban (1391–92).⁷

A Heidelbergi Egyetem megalapítása tekintetében két jelentős személyt kell kiemelni: I. Rupert pfálzi választófejedelmet és Marsilius von Inghent, az egyetem első rektorát. A nagy skizma egyrészt visszavetette a működő egyetemek fejlődését, másrészt elő is segítette újabbak létrejöttét. Az előzőekben már láthattuk annak példáját, hogy a vallási ellentétek

⁵ Classen–Wolgast 1983: 2.; Mikonya 2014: 129–130., 145.; Wolgast 1986: 1–2.

⁶ Mikonya 2014: 154–155.; Wolgast 1986: 2.

⁷ Classen–Wolgast 1983: 2.; Klaniczay 1985: 67–76.; Mikonya 2014: 173–175., 464.; Rüegg 1992: 459–460.

milyen következményekkel jártak, de azt is ki kell emelnünk, hogy a két pápa privilégiumok adásával segítette elő új egyetemek megalapítását. I. Rupert pfalzi választófejedelem 1385-ben határozott egy egyetem alapításáról, amellyel kapcsolatban felkereste VI. Orbán pápát. A 76 esztendőös Rupert elhatározása az európai uralkodóházak vetélkedésének példájaként is aposztrofálható. A Luxemburg-házi IV. Károly a prágai, a Habsburg-házi IV. Rudolf herceg a bécsi egyetemnek adott alapító oklevelet, a Wittelsbach-házból származó Ruprecht ambíciója feltehetően az volt, hogy választófejedelemsége területén olyan egyetemi központot – a mintegy négyezer lakosú Heidelberget – hozzon létre, mint a jóval nagyobb és jelentősebb Bécs (körülbelül 20 ezer lakos) vagy Prága (körülbelül 15 ezer lakos). Szintén ebben az időszakban hagyták el a német nációhoz tartozó magiszterek – köztük Marsilius von Inghen – a párizsi egyetemet. Azt, hogy a választófejedelem politikai ambíciói vagy a holland származású Marsilius hatása volt erősebb az egyetemalapítás kezdeti lépéseiben, nem tudjuk, és azt sem, hogy ő miként került kapcsolatba a pfalzi választófejedelemséggel, de az bizonyos, hogy Rupert 1386 júniusában 200 guldenes fizetéssel Marsiliust bízta meg az új egyetem vezetésével.⁸

VI. Orbán pápa 1385. október 23-án Genovában adta ki az egyetem *In supremae dignitatis* alapító bulláját, amellyel párizsi mintára engedélyezte az egyetem alapítását. Az egyetem első kancellárjának Worms apátját, Konrad von Gelnhausent – aki Marsiliussal együtt tanított Párizsban – nevezte ki a pápa. A pápai jóváhagyásra azért volt szükség, hogy a Heidelbergben kiadott tudományos fokozatok elismerését biztosítsák. Az oklevelet 1386. június 24-én a Schwetzingen melletti Wersau kastélyban kapta meg a választófejedelem. Két nappal később I. Rupert, az unokaöccse és későbbi utóda, II. Rupert és az ő fia, III. Rupert együtt írták alá az alapító okiratot. Ezáltal hivatalosan 1386. június 26-a tekinthető a Heidelbergi Egyetem tényleges alapítási napjának. E gyakorlatlaltal Rupert az egyetem működésének folytonosságát kívánta biztosítani. Bizonyos mértékű garanciát jelentett ez a hosszú távú működésre. III. Rupert feleségének és két fiának – Lajosnak és Jánosnak – is meghagyta, hogy támogassák az egyetemet. Az öt latin nyelvű alapító oklevél 1386. október 1-én kelt, október 18-án – Szent Lukács evangélista napján – pedig a heidelbergi Szentlélek-templomban ünnepi szentmisével megnyitották az egyetemet.⁹

Az egyetem három magiszterrel kezdte meg működését. A teológiát Reginald von Alna, a filozófiát Heilmann Wunnenberg, a bölcsészeti stúdiumokat Marsilius von Inghen oktatta. Az első oktatási napon Alna a Tituszhhoz írt levélről, Wunneneberg Arisztotelész fizikájáról, Marsilius Arisztotelész logikájáról tartott előadást. Három héttel az egyetem indulása után érkezett a prágai egyetemről a harmadik artista fakultásbeli oktató, Dietmar von Schwerte. Ez után került sor a rektor megválasztására: 1386. november 17-én Marsilius von Inghent választották meg az egyetem első rektorává. 1386. november 22-től kezdték vezetni az első anyakönyvet, közvetlenül az alapítás után Marsilius az egyetem mind a mai napig használatos kis- és nagypecsétjét is elkészítette.

⁸ Classen–Wolgast 1983: 2.; Mikonya 2014: 166.; Wolgast 1986: 2.

⁹ Mikonya 2014: 166–167.; Wolgast 1986: 3.

A nagypecséten látható két térdelő alak a két alapító, I. és II. Rupert, akik a Wittelsbach-család sávós és a pfalzi választófejedelemség oroszlános pajzsát tartják a kezükben, a közöttük lévő alak az iskola védőszentjét, Péter apostolt ábrázolja. A kis rektori pecséten a Pfalzot jelképező oroszlán látható, amely kezében egy nyitott könyvet tart, amelyen a latin *Semper apertus* – mindig nyitott [könyv] – felirat olvasható. Szintén az 1386-os év végén érkezett a prágai egyetemről Johann van der Noet, akinek vezetésével elindul a jogi kar, 1388-ban az orvosdoktor Jacobus von Hermania megérkezésével az orvosi karon is elkezdődött az oktatás.¹⁰

A magyar peregrináció nézőpontjából nagyon sokáig a Heidelbergi Egyetemnek nem volt jelentősége. A választófejedelemség reformációjáig mindössze öt – és további két csak feltehetően – magyar diák tanult itt, az immatrikulációk száma 1560-tól kezdett emelkedni. Az 1556-ban megválasztott Ottó Henrik választófejedelelem protestáns hitre tért, és mind Pfalzban, mind az egyetemen a protestáns vallást kívánta érvényesíteni. 1557 decemberében elrendelte, hogy a Szentlélek-templomból minden a katolicizmusra emlékeztető képet, szobrot és egy kivételével az össze oltárt távolítsanak el. Szintén 1557-ben a választófejedelelem hívására érkezett Heidelbergbe Philipp Melancthon, hogy segítse az egyetem új alapszabályának megalkotásában. Ezenkívül neves tudósokat is sikerült az egyetemre vonzania. Az 1556-ban rektornak választott katolikus teológus Matthias Keulert 1557 januárjában lemondatta tisztségéről, és Melancthon tanácsára a rostocki lutheránus Tilemann Heßhust nevezte ki. Straßburgból érkezett a francia Pierre Boquin, Bázélból Paul Einhorn, Trierből Caspar Olevianus, Zacharias Ursinus Breslauból, Thomas Erastus Bázélból, valamint Petrus Lotichius az orvosi karra. 1558. december 19-én elfogadták az új egyetemi alkotmányt, és az oktatás protestáns szellemben folyt tovább. Az 1559-ben elhunyt Ottó Henrik utóda, III. Frigyes a kálvinizmus híve lett, így az ő uralkodásától a választófejedelemségben az új hit lett az elfogadott, és a Heidelbergi Egyetem is református szellemű lett, a Német-római Birodalomban elsőként.¹¹

A magyar kálvinista diákok egyetemjárásában ezek a változások fordulópontot hoztak. A korábban említett mintegy két évszázad alatt történt öt beiratkozással szemben az 1559 és Heidelbergnek a harmincéves háború idején a katolikus hadak általi elfoglalása (1622) közötti hat évtized során 234 magyar református diák immatrikulált a pfalzi univerzitásra. A protestáns magyarok peregrinációjának fő központja a 16. század végéig Wittenberg volt, de 1592 után – amikor is a *Formula Concordiae*-t alá nem író diákoknak el kellett hagyniuk az egyetemet – a református diákok fő egyetemi központjává Heidelberg vált.¹²

¹⁰ Classen–Wolgast 1983: 1.; Mikonya 2014: 166–167.; Wolgast 1986: 3., 5–6., 10.

¹¹ Classen–Wolgast 1983: 21–22.; Haraszti Szabó–Kelényi 2019: 30., 350.; Hautz 1864: 8., 14–15., 43–49.; Huffschnid 1895: 48.; Wolgast 1986: 37–39.

¹² Debreceni Ember 2009: 237.; Szögi 2011: 121–133.

A magyar peregrináció és Heidelberg kapcsolata

A magyar diákok körében a Heidelbergi Egyetem népszerűségének emelkedése több tényezőnek volt köszönhető. Ez volt a Német-római Birodalom első református egyeteme, amely haszonélvezője lett azoknak a vallási küzdelmeknek, amelyek a Wittenbergi Egyetemen az 1592-ben történt eseményekben csúcsosodtak ki. De nem csak a diákság szempontjából volt a pfalzi választófejedelemség központja menedék. Heidelberg jelentős kálvinista szellemi centrummá vált ebben az időszakban, ahol számtalan humanista talált otthonra. Az egyetem fakultásain tanító tudósok tudományos kapcsolatai egész Európát behálózták. A tanári kar összetétele is jól mutatta az egyetem nemzetközi jellegét: III. Frigyes választófejedelelem halálakor (1576) a professzorok közül mindösszesen ketten voltak pfalzi születésűek, a teológiai fakultáson kizárólag külföldi tanárok tanítottak. Ezt a nemzetközi jeleget tovább erősíti, ha megvizsgáljuk a választófejedelelem uralkodása idején választott rektorok származási helyét. Az 1559 decembere és 1575 decembere között megválasztott tizenhét rektor közül három olasz, egy francia, három holland, egy svájci volt, és három a birodalom más – Pfalzon kívüli – részeiből érkezett. De ez nemcsak a tanári kar összetételén mutatkozott meg, hanem a diákság számarányában is jól látható a Heidelbergi Egyetem nemzetközi jellege. A külföldi hallgató aránya II. Frigyes uralkodása alatt (1544–1556) még csak 6,2% volt, Ottó Henrik választófejedelemsége idején (1556–1559) a számuk megduplázódott, és elérte a 12,2%-ot. III. Frigyes uralkodása alatt látható ugrásszerű növekedés a számarányokban: 1562-ben már 27,4%, 1563-ban 40,3%, sőt 1564-ben már a hallgatók több mint fele (54,1%) más országból érkezett. 1564 és 1622 között – néhány esztendő (1577, 1579–1583) kivételével – a külföldről érkező diákok aránya meghaladta a 20%-ot, sőt több évben is a 40–50%-ot is meghaladta. A magyarországi református diákok számára a 16. század végén vált a peregrináció fő irányává Heidelberg. 1559 és 1592 között mindössze 42 honfitársunk jutott el a pfalzi univerzitásra, évente átlagosan alig több, mint 1 hallgató. Ebben az időszakban VI. Lajos választófejedelemsége idején (1576–1583) Pfalz evangélikus terület lett, 1578 és 1582 között nem is iratkozott be magyarországi hallgató. 1592-től először az erdélyi szász diákok keresték fel az egyetemet, 1595-ig csak néhány magyar ajkú diákot¹³ találunk a beiratkozók között. Ezt követően emelkedik a magyar nemzetiségű hallgatók száma, és egy rövid időszakot kivéve – 1602 és 1607 között, valószínűleg a tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc miatt – évente átlagosan hatan, heten immatrikuláltak Heidelbergbe, összesen 47-en. A pár éves visszaesést követően, 1608-tól ismét megjelennek a magyar diákok, és 1613-ig az előző időszakhoz hasonló arányban, átlagosan hatan, heten iratkoztak be évente az egyetemre. A következő fordulóponthoz 1614 jelenti, amikor is 16 magyar diák immatrikulált Heidelbergbe.

¹³ Szegedi Mihály (1592. május 4.), Veresmarti János (1592. május 7.), Szentmihályi Pál (1592. július 7.), Kállai János (1592. október 24.), Szinyérváraljai Fabricius Mihály (1592. október 24.), Losonci Mihály (1592. december 1.), Váczi Gergely (1593. április 7.), Szenci Molnár Albert (1593. december).

Ezt követően az évenkénti beiratkozások száma 3 és 16 között mozog, átlagosan évente nagyjából 12 honfitársunk jelent meg a pfalzi univerzitáson.¹⁴

Jelentős szerepe volt a magyar diákok Heidelberg felé orientálódásában az őket támogató mecénásoknak. A királyi Magyarország nyugati felén elsősorban a jómódú polgárság patronálta a református peregrinusokat. A nyugatról érkezett szellemi hatások és a heidelbergi szellemiség itt a polgári réteget érintette, és az ő támogatásukban bízhattak leginkább. Az ország keleti felén és Erdélyben ez a mecénási kör a főúri rétegből került ki. Elsősorban a Rákóczi- és a Bethlen-családra kell itt gondolnunk. A Rákóczi-család tagjai nyolc Heidelbergben tanuló magyar diák¹⁵ peregrinációját támogatták. A Bethlen-família mecénási tevékenységének köszönhetően 17 erdélyi református hallgató¹⁶ jutott el a pfalzi választófejedelemség központjának egyetemére. A Heidelbergből hazatérő diákok a lelkipásztori kar olyan erős magvát alkották, akiknek a későbbi peregrináció, illetve a magyar egyházszervezet kialakításában is elvülhetetlen szerepük volt. Keserői Dajka János az erdélyi református egyház püspöke, valamint Bethlen Gábor udvari prédikátora lett, aki javasolta a fejedelemnek, hogy minden évben küldjön diákokat a Heidelbergi Egyetemre. Milotai Nyilas István szintén a fejedelem udvari lelkésze volt, 1621-ben megjelent Ágendája hosszú ideig a magyar református istentiszteleti rendtartás alapja volt. Geleji Katona István szintén erdélyi püspök és udvari prédikátor volt, I. Rákóczi György utasítására állította össze Keserői Dajka Jánossal az Öreg Graduált, amely 1636-ban jelent meg. A főúri és fejedelmi művelődéspolitikai mellett politikai indítékok is meghúzódtak a diákok Heidelberg felé orientálásában. Pfalz a korszakban betöltött tudományos és művelődési centrum szerepéről már említést tettem, de azt is látni kell, hogy a választófejedelemség a Habsburg-ellenes protestáns szövetség központja is volt. Az egyetemen tanuló diákok jelentették a kapcsolódást az Erdélyi Fejedelemség számára az európai vérkeringésbe. Bethlen 1619-ben indított Habsburg-ellenes hadjárata a kezdeti katonai sikerek után azonban csak mérsékelt eredményeket hozott, viszont az 1622-ben megkötött nikolsburgi béke helyben hagyta a korábbi bécsi béke rendelkezéseit, amellyel továbbra is biztosítva maradt a vallásbéke és az ország alkotmányának sérthetatlensége. Bethlen 1626-ban elvette György Vilmos brandenburgi választófejedelelem testvérét, Brandenburgi Katalint, amely házasság révén bekapcsolódhatott az európai nagyhatalmi politikába, ami

¹⁴ Heltai 1993: 540–541.; Kohnle 2001: 144–145., 151–153.; Meusburger 2010: 96–97., 102.; Meusburger–Probáld 2018: 61–62.

¹⁵ Thuri P. György (1600. július 29.), Muraközi Dús Márton (1618. április 7.), Lévai Suba Tamás (1618. április 7.), Csanaki Mant Máté (1618. augusztus 12.), Aszalós Mihály (1618. április 7.), Sári Orvos Mihály (1600. április 1.), Szepsi Laczkó Máté (1609. augusztus 25.), Prágai András (1616. július 27.).

¹⁶ Ifjabb Bethlen István (1619. április. 19.), Barcsay Zsigmond (1619. április 19.), Kornis Mihály (1619. április 19.); Gyöngyösi Kiséri András (1614. június 17.), Váci Sutoris Péter (1614. június 17.), Geleji Katona István (1615. november 6.), Albensis Nagy János (1615. november 6.), Bojthi Veres Gáspár (1617. április 7.), Szilvási K. Márton (1617. április 7.), Károlyi K. György (1618. augusztus 23.), Balai P. Mihály (1620. május 28.), Petri Zobas Ferenc (1620. május 28.), Sonkádi János (1620. november 10.), Jászberényi Mátyás (1616. október 18.), Borzási B. Balázs (1617. április 7.), Szikszai Major Mátyás (1615. november 6.), Csepei Sidó Ferenc (1617. január 22.), Csulai György (1619. május 4.), Szentkirályi Benedek (1617. szeptember 22.), Bakai Jacobides Gergely (1616. október 18.).

jól látható abban is, hogy a harmincéves háború idején a protestáns Anglia, Hollandia és Dánia megkötött szövetségéhez 1626-ban Westminsterben Erdély is csatlakozott.¹⁷

Végül nem mehetünk el Pfalz magyarok körében való népszerűsége kapcsán a Heidelbergi Katekizmus jelentősége mellett sem. A Zacharias Ursinus teológiai professzor és szerzőtársai által összeállított hitvallás III. Frigyes választófejedelem megbízásából 1563-ban jelent meg. Ez nemcsak Kálvin tanításait vette át, hanem önálló teológiai álláspontot is megfogalmazott, amely Kálvin, Melanchthon és a helvét hitvallású protestánsok meghatározó teológiai gondolatait foglalta egybe. A célja az volt, hogy az ortodox lutheránusok és kálvinisták egyre jobban elkülönülő teológiai nézeteit összehangolja. Az első biztos forrás a Heidelbergi Káté magyar földön való megjelenéséről a heidelbergi professzoroknak a kolozsvári lelkipásztorokhoz és az erdélyiekhez intézett 1564. szeptember 1-jén kelt levele. Az 1560-as évek elején a német ajkú lutheránusok és a Kálvin tanításait valló magyar prédikátorok között kiéleződtek az úrvacsorával kapcsolatos viták. A kolozsvári reformátusok 1564-ben a heidelbergi teológusok véleményét kérték ki a teológiai kérdésben. A heidelbergi professzorok levélben válaszoltak, amelyben kifejtették álláspontjukat, és a Heidelbergi Káté egy-egy példányát kapták álláspontjuk megvédéséhez. Hazai földön először 1566-ban Kolozsvárott jelent meg latin nyelven, az első teljes magyar fordítást 1577-ben Huszár Dávid adta ki Pápán. A Heidelbergi Káté hamarosan olyan sikeres lett, hogy kiszorította az akkor Magyarországon ismert többi protestáns katekizmust, ugyanis megvalósította a különböző protestáns tanok összeegyeztetésének áhított célját. A magyar reformáció szempontjából fontos momentum, hogy a francia reformátor, Théodore Bèze rövidebb hitvallásának német fordítása 1562-ben jelent meg Heidelbergben, amely a Heidelbergi Káté számos pontjához alapul szolgált. Magyarországon a tiszáninneri reformátusok a tarcali (1562) és a tordai (1563) zsinaton Bèze nagyobb hitvallását fogadták el. Ezek a körülmények hozzájárulhattak a Heidelbergi Káté gyors magyarországi terjedéséhez. 1619-ben a felsődunamelléki sóki zsinat rendelte el először a magyar és latin nyelvű tanítását az iskolákban. A Dunántúlon az 1630. évi pápai zsinat rendelte el ugyan ezt. Tiszáninnen a Sárospataki Református Kollégium 1621-ben megújított törvényeiben is megjelenik a Heidelbergi Káté hatása, de a debreceni kollégium 1657. évi rendtartása és a többi protestáns kollégium hasonló rendszabályai is a Káté szellemében készültek. A Tiszántúli és Tiszáninneri egyházkerület közös tokaji zsinata és a szatmárnémeti országos zsinat 1646-ban hivatalos katekizmusként ismerte el. Ezek a zsinatok előírták, hogy a külföldi peregrinációra igyekvő és onnan hazatérő teológushallgatóknak a II. Helvét Hitvallás mellett a Heidelbergi Kátéra is esküt kell hogy tegyenek. A Heidelbergi Kátét már a 17. században mintegy 40 nyelvre fordították le, Magyarországon a 18. századig 37 kiadása jelent meg. Jól látható tehát jelentősége a magyar reformáció történetében, és az iskolai tananyagként való elismerése a hazai református oktatási rendszerben való szerepét is mutatja.¹⁸

¹⁷ Bánki 1994: 312–313.; Heltai 1993: 542–544.; Heltai 2006: 70–71., 73.; Meusburger 2010: 103–104., 106–107.; Meusburger–Probáld 2018: 63–65., 72–73.

¹⁸ Bíró–Bucsay et al. 1995: 70.; Dienes 2017: 99–101.; Meusburger 2010: 101–102.; Meusburger–Probáld

A heidelbergi peregrinusok és a Sárospataki Református Kollégium könyvtára

A bevezető gondolatok után a továbbiakban irányítsuk a figyelmünket a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára felé. Az elmúlt két évben zajló kutatómunkám során a könyvtár gyűjteményének vizsgálata kapcsán az 1561 és 1671 közötti időszakot figyelembe véve 298 korábbi könyvtulajdonos nevét sikerült azonosítanom. A prozopográfiai kutatás során a személyek életrajzi – és ezen belül tanulmányi – adatait is feltártam, amely segítségével leszűrhetjük azokat, akik peregrinációjuk során a Heidelbergi Egyetemen is megfordultak. Sárospatak esetében ennek eredményeképp egy 25 személyből álló listát állíthatunk össze. Amennyiben az általuk tulajdonolt köteteket vesszük figyelembe, azt láthatjuk, hogy a legtöbben egyetlen egy könyvvel vagy később, heidelbergi tanulmányuk után beszerzett művel/művekkel képviseltetik magukat. A következőkben álljon itt azon 25 diák névsora, akiknek könyvtárából a sárospataki könyvtárban találkozhatunk kötetekkel: Borsai C. Márton, Czeglédi János, Geleji Katona István, Kárásztelki Szilágyi Pintes Mihály, Komáromi Flórián Gáspár, Komáromi Seraphin Pál, Lévai Suba Tamás, Miskolci Csulyak István, Miskolci János, Muraközi Dus Márton, Onadi Pellionis György, Óvári Sidó János, Pécseli Király Imre, Pécsváradi B. Péter, Péli S. István, Prágai András, Rákai Márton, Sámsondi Márton, Suri Orvos Mihály, Suri Orvos Pál, Szenczi Molnár Albert, Szepsi Bényes Pál, Szikszai D. István, Szőlősi Bede János, Tállyai Putnoki János.¹⁹

A magyar diákok heidelbergi peregrinációja kapcsán megkerülhetetlen David Pareus szerepének említése. A 16. század végétől az egyre növekvő beiratkozási szám nagy részben David Pareus személyének is tulajdonítható, aki Zacharias Ursinus tanítványa volt, és 1598-tól lett az Ószövetség, később az Újszövetség tanszék professzora. Tekintélyét jól mutatja, hogy 1597 és 1621 között a magyar diákok által Heidelbergben tartott összes disputáció 92%-án, 293 alkalommal David Pareus elnökölt. Pareus házában, a Pareanumban a diákok találkozhattak a professzoraikkal és diáktársaikkal, ahol beszélgetéseket folytathattak nemcsak teológiai kérdésekről, hanem személyes barátságok is kötődtek, amire bizonyítékot nyújtanak a kinyomtatott egyetemi disputációik ajánlásai. Diákjai hazatérve Magyarországra és Erdélybe számos esetben magas egyházi

2018: 55–58.; Módis 1965: 305–309.; Nagy 1965: 22–23., 28–29., 48.; Zoványi 2004: 59.

¹⁹ Az előzőekben már közölt névsorból több név a jelen listában is szerepel, így a következőkben csak azokat sorolom fel és jegyzem immatrikulációjuk dátumát, akik az előző felsorolásban nem szerepelnek: Borsai C. Márton (1621. január 21.), Czeglédi János (1590. november 2.), Kárásztelki Szilágyi Pintes Mihály (1609. június 13.), Komáromi Flórián Gáspár (1613. szeptember 20.), Komáromi Seraphin Pál (1614. szeptember 28.), Miskolci Csulyak István (1603. július 12.), Miskolci János (1617. június 22.), Onadi Pellionis György (1621. január 23.), Óvári Sidó János (1613. március 26.), Pécseli Király Imre (1609. május 30.), Pécsváradi B. Péter (1621. január 23.), Péli S. István (1616. december 14.), Sámsondi Márton (1614. április 23.), Suri Orvos Pál (1612. szeptember 11.), Szepsi Bényes Pál (1611. március 21.), Szikszai D. István (1617. június 22.), Szőlősi Bede János (1601. október 4.), Tállyai Putnoki János (1616. október 18.).

tiszttségeket nyertek el, és továbbra is Pareust tekintették a legfőbb tekintélynek, levelezés útján tartották professzorukkal a kapcsolatot, és az ő tanácsát is kikérték egyes egyházi kérdésekben. A professzor levelezést folytatott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel is, támogatta a fejedelem tervét a gyulafehérvári református kollégium létrehozására. Feltehetően Pareusnak köszönhető, hogy az iskola törvényeit a Heidelbergi Egyetem rendszabályainak mintájára alakították ki. És nem lehet véletlen az sem, hogy a gyulafehérvári kollégium felvirágoztatására Erdélybe hívott német tudós, Johann Heinrich Bisterfeld is Pareus tanítványa volt. Pareus teológiai kurzusainak alapja egyrészt a II. Helvét Hitvallás, amellyel az Ursinus által képviselt református ortodoxiát adta át hallgatóinak. Másrészt a hitvitázó (kontroverz) teológiát lehetett elsajátítani előadásain. Ezeken Robert Bellarmin jezsuita teológus, hitvitázó *Disputationes*ének megcáfolása volt a cél. Magyarországon ebben az időszakban komoly felekezetközi harcok dúltak a reformátusok és a Pázmány Péter vezette katolikusok között. Mindezeket a teológiai kurzusokat Pareus irénikus eszméi hatották át. Ezek segítségével a kálvinista tanok szabadabb értelmezésével az evangélikus és református egyházak egységét kívánták megalapozni és a közös fellépést hangsúlyozni a katolicizmus ellen, valamint Bocskai szabadságharcának és Bethlen Habsburg-ellenes hadjáratának, Bethlen egyházpolitikájának és a Magyar Királyság területén a református egyház a katolikus és evangélikus felekezetekhez fűződő viszonyának is rendező elveivé váltak.²⁰

Az előzőekben felsorolt 25 diák közül 19-en voltak felelők David Pareus által elnökölt vitatkozásokon. Jelen tanulmány kereteit szétfeszítené, ha minden heidelbergi peregrinussal kapcsolatos adatot itt közölnék, így a továbbiakban csupán néhány példát szeretnék kiragadni, akikkel kapcsolatosan eddig nem ismert információkat vagy újonnan azonosított, korábban az ő tulajdonukban lévő köteteket hozott napvilágra jelenleg is folyó kutatómunkám.

Borsai C. Márton és Pécsváradi B. Péter

Borsai és Pécsváradi együtt kezdték peregrinációjukat, 1619. április 27-én a Marburgi Egyetemre iratkoztak be.²¹ Még ugyanebben az évben Herbornban Johann Heinrich Alsted rektorsága alatt öt magyar diák iratkozott be: Pécsváradi és Borsai mellett Kaposi Sartorius György, Onadi Pellionis (Szűcs) György és Tolnai Pap István, akik szintén Marburgból érkeztek.²² Később mindannyian Heidelbergben folytatták tanulmányaikat: Kaposi Sartorius és Tolnai Pap 1620. szeptember 29-én, Borsai 1621. január 21-én, Pécsváradi és Onadi Szűcs

²⁰ Heltai 1982: 244.; Heltai 2006: 68.; 74–80.; Meusburger–Probáld 2018: 58–61.

²¹ Szögi 2011: 215.

²² Szögi 2011, 139.

két nappal később, január 23-án iratkozott be.²³ A heidelbergi tanulmányuk nem tartott hosszú ideig, ugyanis még ez év augusztusában már mindketten itthon tartózkodtak, és emléksorokat írtak (Borsai 1621. augusztus 22-én, Pécsváradi augusztus 23-án) Tállyai Putnoki János akkori debreceni lelkipásztor peregrinációs emlékkönyvébe.²⁴

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában Eszéki T. István lelkipásztor és esperes 1707-ben hagyományozott gyűjteményének részeként találjuk meg Matthias Flacius evangélikus egzegéta és történész *Catalogus testium Veritatis* című munkájának 1608-as genfi kiadását.²⁵ Az „igaz hit tanúkatalógusa” a Luthert megelőző évszázadok több mint 400 olyan „tanújának” életrajzát tartalmazza – úgy a középkori eretnekekét, mint a katolikus egyház szentjeit –, akik valamiképpen a pápaság ellen emelték fel szavukat.²⁶ A kötet első tulajdonosa Borsai C. Márton volt, amit bizonyít a kötet kötéstábláján található M*C*B 1621 supralibros is. A következő tulajdonos Pécsváradi lett, aki nagyváradi lelkipásztorsága alatt szerezte be a kötetet. Borsai 1633-ban mezőtelegdi lelkipásztor volt,²⁷ Pécsváradi 1625 és 1634 között, majd 1637-től lett újra a szomszédos Nagyvárad lelkipásztora,²⁸ és valószínűleg második szolgálati ideje alatt szerezhette meg a kötetet. A kötet útját sokáig nem tudjuk nyomon követni, majd Eszéki T. Istvánnak a könyv címlapján olvasható tulajdonosbejegyzése a következő nyom, azonban a kötet beszerzésének évszámát új tulajdonosa nem rögzítette. Végül 1707-ben Eszéki halálával Sárospatakra került a mű, az utolsó bejegyzést a sárospataki könyvtár 1739-ben történt revíziójakor rögzítették.

Komáromi Seraphin (Angyal) Pál és Suri Orvos Mihály

Komáromi életének korai szakaszáról nem rendelkezünk adattal. Először 1614-ben mint pápai tanítóval találkozunk vele, aki augusztus 20-án indult Heidelbergbe, ahol szeptember 28-án iratkozott be az egyetemre. Négy, Pareus elnöklete alatt tartott disputációja jelent meg nyomtatásban 1614 és 1616 között.²⁹ 1617 táján hazatért, és 1617

²³ Szögi 2011: 132–133.

²⁴ Adattár I. 1965: 157–158.

²⁵ Éger 2020: 76–77.

²⁶ NSHE IV. 1952: 323.; Szegedi 2011: 294.

²⁷ Jenei G. István Leidenben tanuló diák 1633. április 20-án megvédett disputációját (RMK III 1495) támogatójának, Borsai C. Márton (mező)telegdi papnak ajánlotta.

²⁸ Csernák 1934: 146.; MAMÜL IX. 2009: 106–107.; Zoványi 1977: 466.

²⁹ A négy mű közül három a *Davidis Parei Collegiorum Theologicorum Quibus Universa Theologia Orthodoxa, & omnes prope Theologorum Controversiae perspicue & varie explicantur Pars Altera* (Heidelberg, 1620) című disputációgyűjteményben található (RMK III 6089). A *De Providentia Dei* a gyűjtemény ötödik fejezetének negyedik, a *De persona et officio Christi mediatoris* a hatodik fejezet hatodik, a *De ecclesia* az hetedik fejezet tizenharmadik dolgozata. Ezenkívül 1615. szeptember 16-án tartott disputációt *De ministris Ecclesiae et eorum vocatione, successione, ordinatione* (RMK III 1152) címmel.

és 1618 között ismét pápai rektor lett, majd 1618. szeptember 25-től füleki lelkész. 1619. november 4-én már szerencsi lelkészként szolgált.³⁰

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában egy kolligátum található „P*S*K 1632” super ex libris-sel, amelyben Kálvin János 1551-ben nyomtatott Ézsaiás- és 1591-ben nyomtatott Dániel-magyarázata van egybekötve. A monogram megfeleltethető Komáromiának, ez alapján 1632-ben még élt.³¹ A Sárospataki Református Kollégium könyvtárában L44-46 könyvtári jelzetek alatt találjuk Lucas Osiander német evangélikus lelkész *Epitomes Historiae Ecclesiasticae Centuria I-XVI* című egyháztörténeti munkájának második, 1607–1610 között megjelent tübingeni kiadását. Az első kiadás 1592 és a szerző halálának éve (1604) között jelent meg Tübingenben. A monumentális kötetsorozat a keresztény egyház történetét dolgozza fel az 1. századtól a 16. század végéig, mintegy négyezer oldalon. Komáromi 1616-ban három kötetbe köttette be az 1607–1610 között megjelent második kiadást. Az első kötetben az 1–5. század, a másodikban a 6–15. század és a harmadikban a 16. század egyháztörténetét tárgyaló részeket találjuk.³² A három kötet első tulajdonosa Komáromi, a kötetablákon olvasható nevének monogramja (P*S*K) és a bekötetés évszáma (1616) is. A következő tulajdonosra utaló adat mindhárom kötetben a legelső mű címlapjára Suri Mihály által 1630. július 1-jén beírt tulajdonosi bejegyzés. Suri Orvos Mihály 1614-től 1633 körül bekövetkezett haláláig sárospataki lelképásztor volt, rövid ideig tanár is volt a kollégiumban.³³ Fontos megjegyezni, hogy ő is volt heidelbergi diák, 1600. április 1. és 1601 szeptembere között.³⁴ Több későbbi diák külföldi tanulmányait támogatta, akik megjelent egyetemi vitatkozásaik ajánlásaiban az ő nevét is megemlítették: a korábbiakban közölt listáról például Prágai András, Lévai Suba Tamás és Muraközi Dús Márton.³⁵ Érdekes kapcsolódási pont lehet e kötetekkel kapcsolatban Prágai András neve. Suri sógora volt Prágainak, 1608-ban vette feleségül Prágai András nővérét, Zsuzsannát.³⁶ Prágai 1616. július 27-én iratkozott be a Heidelbergi Egyetemre,³⁷ a peregrinációból való hazatérése után 1624 és 1631 között szerencsi lelképásztor volt. Nem lehetetlen, hogy a korábbi szerencsi lelkész, Komáromi és Suri között Prágai lehetett a közvetítő. Az Osiander-könyvsorozatot feltehetően Suri Orvos Mihály adományozta vagy hagyományozta a sárospataki könyvtárnak. A kötetek bizonyosan a 17. században kerültek a könyvtár állományába, erre enged következtetni, hogy a művek címlapjain olvasható könyvtári bejegyzések írásképe nagyfokú azonosságot mutat a nagykönyvtár többi, bizonyíthatóan 17. században állományba vett könyveinek könyvtári bejegyzéseivel.

³⁰ RMKT XVII/8. 1976: 544.; Ugrai 2017: 220.; Zoványi 1929: 135.

³¹ Fekete 1996: 109.

³² Cameron 2012: 49.

³³ Ugrai 2017: 227.; Zoványi 1977: 334.

³⁴ Szögi 2011: 125.

³⁵ Prágai András az 1617-ben Heidelbergben (RMK III 1201), Lévai Suba Tamás az 1618. február 25-én (RMK III 1223) és Muraközi Dús Márton az 1618. március 4-én (RMK III 1224) Marburgban tartott disputációik ajánlásaiban mint sárospataki papot, támogatójukat – Prágai András mint patrónusát – nevezik meg.

³⁶ Dézsi 1898: 283., 314.; Ipolyi 1875: 192.

³⁷ Szögi 2011: 130.

Lévai Suba Tamás

Lévai Suba Tamás 1617-ig a Sárospataki Református Kollégium diákja volt. A sárospataki iskola anyakönyvének utólagos bejegyzésében collaboratorként, segédtanítóként említik. 1617. július 7-én a Marburgi Egyetemre iratkozott be, majd onnan ment át Heidelbergbe. Tanulmányai után feltehetően a gyöngyösi református iskola rektora vagy segédtanítója volt.³⁸

Három, tulajdonosi jegyével ellátott könyve található Sárospatakon, a kötetek kötéstábláján nevének monogramja és a bekötés éve is (T*S*L 1617-1618-1619) olvasható. Az 1617-ben bekötött kolligátum kötetet, amely Bartholomaeus Keckermann német teológusnak a gdanski gimnáziumi oktatáshoz készített etikai és politikai tankönyvét tartalmazza, feltehetően marburgi diák korában szerezte még be.³⁹ A másik két példány számunkra az érdekes. 1618-ban köttette be az ugyanebben az évben Hanauban nyomtatott bibliai konkordanciát. Harsányi István a Rákóczi-család Sárospataki Református Kollégium könyvtárának adományozott gyűjteményének bemutatásában e kötetet a családi könyvtár megmaradt darabjaként azonosította.⁴⁰ Monok István *A Rákóczi-család könyvtárai 1588-1660* című munkájában a Rákócziakhoz köthető bejegyzés híján ezt kérdéses tételként rögzítette.⁴¹ A kapcsolatnak azonban lehet alapja, ugyanis Lévai Suba Tamás I. Rákóczi György támogatásával tanult Heidelbergben, így nem kizárt, hogy hazaérkezése után a fejedelemnek ajándékozta a kötetet, amely azután a Sárospataki Református Kollégium könyvtárába került.

Az 1619-ben bekötött kolligátumkötet még ennél is különlegesebb: az 1609 és 1619 közötti időszakból 49 filozófiai, fizikai, jogi, politikatudományi és teológiai egyetemi disputációt tartalmazó gyűjteményes kötetről van szó,⁴² amelyek közül 22 Marburgban, 21 Heidelbergben és egy Herbornban jelent meg. A kötetben található vitatkozások különlegessége, hogy azokon 19 esetben magyar peregrinus diák volt a felelő: Aszalós Mihály, Bakai György, Bojthi Veres Gáspár, Borzási B. Balázs, Csepei Sidó Ferenc, Jászberényi Mátyás (neki két feleletét is megtaláljuk), Lazari Egri Gáspár, Lévai Suba Tamás, Muraközi Dús Márton, Nádudvari S. György, Pataki Füsüs János (kétszer), Péli S. István, Szikszai D. István, Szilvási K. Márton (kétszer), Tállyai Putnoki János és Tornai Pap Ferenc. A különlegességek vonalán továbbhaladva, a gyűjtemény dolgozatai között három olyan is megtalálható, amelyek unikálisak, példányaik kizárólag ebben a sárospataki nagykönyvtárban található gyűjteményes kötetben maradtak meg.⁴³

³⁸ Hőrcsik 1998: 46.; Monok 1986: 4., 16–17.; Szögi 2011: 131, 214.

³⁹ Raktári jelzete a sárospataki nagykönyvtárban: E. 206.

⁴⁰ Harsányi 1913: 234.

⁴¹ Monok 1996: 33.

⁴² Imre 2012: 208–209. Raktári jelzete a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában: SS. 98. A gyűjteményes kötet egyike annak a 146 könyvnek, amelyet a nagykönyvtár 2006-ban kapott vissza Oroszországtól.

⁴³ A három unikum: Csepei Sidó Ferenc: *Pro AEterna Divinitate Filii Dei Domini Nostri Jesu Chrifti* (1618)

Szenci Molnár Albert

Szenci Molnár Albert életrajza a művelődés- és kultúrtörténet korábbi kutatásai révén gazdagon feltárt, így élete fontos eseményeinek és utazásainak felsorolásától eltekintenek, és kizárólag a heidelbergi peregrinációval kapcsolatos adatokra kíváncsok szorítkozni. Először 1597. január 22-én iratkozott be az egyetemre, de 1599 és 1600 között néhány hónapig visszatért Magyarországra. 1600-ban egy rövid időt Heidelbergben töltött, 1600 és 1606 között Herborn, Frankfurt, Amberg, Altdorf, Nürnberg, majd ismét Altdorf, ezután Prága, majd újra Herborn voltak utazásainak állomáshelyei, és végül 1606. november 24-én ismét beiratkozott az egyetemre.⁴⁴

Szenci Molnár könyvtárának 12 kötetét ismerjük. Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban P. Vásárhelyi Judit fedezte fel Marcus Antonius Coccius Sabellicus *Exemplorum libri decem* (Strassburg, 1518) című munkáját, amelyet 1623-ban Heidelbergben szerzett be. Gyulafehérváron a Batthyaneumban Ösz Sándor Előd azonosította egy kötetét, amely kolligátum Kálvin négy rövid teológiai traktátusát tartalmazza (Genf, 1545–1549), ami 1598-ban Heidelbergben került a tulajdonába. Hódmezővásárhelyen a Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában Imre Mihály bukkant rá egy 1622-ben Heidelbergben beszerzett Biblia Tigurinára (Zürich, 1544). A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában Herepei János azonosított két kötetet, amelyeket Marburgban (1609) és Frankfurt am Mainban (1613) kerültek a tulajdonába. Borsa Gedeon a németújvári ferences könyvtárban szintén két kötetére bukkant, amelyek közül az egyikhez 1612-ben Marburgban jutott hozzá, a másikat 1610-ben ismeretlen helyen kapta ajándékba. Segesváron Perger Péter fedezte fel könyvtárának egy olyan kötetét, amely 1624-ben Amszterdamban került a birtokába.⁴⁵ A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában négy könyvét találjuk meg. A korábbi szakirodalom szerint mindegyiket az 1610-es években, 1613–14-ben szerezte be.⁴⁶ A sárospataki példányokat kézbe véve azt állapíthatjuk meg, hogy Diego Covarruvias összes műveinek 1599-es frankfurti kiadását 1610-ben Marburgban, a William Whitaker cambridge-i professzor összes műveit (Orleans, 1610) és Théodore Bèze teológiai munkáit tartalmazó kötetet 1613-ban szerezte be. A negyedik, számunkra fontos művet, Caspar Peucer német reformátor apósának, Melanchtonnak a védelmében írt művét, a *Tractatus historicus de Philip. Melanchthonis sententia de controversia coenae Domini* (Amberg, 1596) Szenci Molnár a címlapon olvasható latin nyelvű bejegyzés⁴⁷ szerint 1600-ban Heidelbergből küldte Siderius Jánosnak, aki egy ideig támogatta Szenci Molnár külföldi tanulmányait.

(RMK III 1214.), Jászberényi Mátyás: *Disputatio Theologica De Ordine ac Serie Causarum Salutis* (1618)

(RMK III 1215.), Szilvási K. Márton: *Disputatio Theologica, De Incarnatione Verbi* (1618) (RMK III 1218.).

⁴⁴ Szögi 2011: 123.; Zoványi 1977: 590–591.

⁴⁵ Ösz 2018: 747–749.

⁴⁶ Adattár IV. 1978: 313.; Ösz 2018: 749.

⁴⁷ „R[everendo] ac C[larissimo] viro Domino Joani Siderio in gratitudinis testim[onis] Mittit Heidelberga

Szölősi Bede János

Szölősi Bede János lelkész és esperes heidelbergi tanulmányait megelőzően feltehetően tanult Wittenbergben is. A beiratkozási anyakönyvben nem szerepel a neve, de abban a névsorban megtaláljuk, amely az 1592. szeptember 22-én, a *Formula Concordiae* elutasítása miatt kizárt diákok neveit sorolja fel. 1601. október 4-én iratkozott be a heidelbergi univerzitásra. 1602. november 13-án *De uno & trino* címmel (RMK III 5828) David Pareus elnöklete alatt tartott vitatkozást.⁴⁸ 1608 körül már Bereg vármegyében vagy Nagyberegen volt lelkész, később 1611–1613 között Szatmárnémetiben, 1616-ban Nagybányán, 1618-ban Nagyszőlősen. 1619-ben az Ugocsa Egyházmegye esperese volt. 1620. november 8-án hunyt el.⁴⁹

Könyvtárából 27 kötetet ismerünk, ebből 14 kötet található Sárospatakon, amelyek többségét lelkészi szolgálata során szerezte be,⁵⁰ de két könyv biztosan heidelbergi tanulmányai alatt került birtokába, a kötetek kötéstábláin monogramja és az 1601 és 1602 évszám is szerepel. Johann Jacob Grynaeus, a Bázeli Egyetem Újszövetség-professzora és a bázeli gyülekezet antisztésze – felügyelője, püspöke – 1588 és 1590 között három kötetben kiadta a Bázeli Egyetemen az ő elnöklete alatt tartott vitatkozásokat.⁵¹ Szölősi Bede János adományozta vagy halála után kerülhetett a nagykönyvtárba, ugyanis más possessor bejegyzését nem találjuk a kötetben, a címlapon olvasható könyvtári bevételezés és tékajelzés nagyfokú egyezést mutat a könyvtár 17. századi bejegyzéseivel. A másik kolligátum kötet négy művet is tartalmaz.⁵² Szegedi Kis István *Tabulae Analyticae*-ja, az evangéliumi hit vizsgáló táblája, amely a zsoltárokhoz, evangéliumokhoz, páli levelekhez és a Jelenések könyvéhez nyújt rendszerbe foglalt magyarázatokat. Ehhez köttette egybe Benedictus Aretius svájci protestáns teológus három bibliai kommentárját. Az első, Genfben 1596-ban nyomtatott a teljes Újszövetséget végigmagyarázza, a következő munka az Apostolok cselekedeteinek kommentárja (Genf, 1600), és végül a páli leveleknek, az apostolok leveleinek és a Jelenések könyvének a magyarázata következik (Genf, 1596). Ez a kötet is feltehetően közvetlenül Szölősi Bedétől került Sárospatakra, ugyanis más tulajdonos nevét nem fedezhetjük fel a kötetben, illetve a címlapon a könyvtár 17. században használatos bejegyzését olvashatjuk.

Albertus Molnár Szenci An[no] D[omi]ni 1600” – A tiszteletreméltó és jeles Siderius Jánosnak halála jeléül küldi Szenci Molnár Albert Heidelbergból az Úr 1600. esztendejében. (saját fordítás)

⁴⁸ A mű a *Davidis Parei Collegiorum Theologicorum Quibus Universa Theologia Orthodoxa, & omnes prope Theologorum Controversiae perspicue & varie explicantur, Decuria una* (Heidelberg, 1611) disputáció-gyűjteményben található (RMK III 5828), a gyűjtemény harmadik fejezetének második dolgozata.

⁴⁹ Adattár I. 1965: 71–76.; Debreceni Ember 2009: 237.; Szögi 2011: 126.

⁵⁰ Adattár I. 1965: 72., 75–76.; Ősz 2012. Herepei János és Ősz Sándor Előd eredményei mellett az elmúlt esztendőknben végzett kutatómunka során Szölősi Bede János könyvtárából Sárospatakon 14 új kötetet sikerült azonosítani.

⁵¹ Burnett 2006: 147., 352. Raktári jelzete a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában: D. 50.

⁵² Raktári jelzete a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában: A. 24/a-d.

Összefoglalás

Az előzőekben közölt listán szereplő 25 heidelbergi diáknak a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában 51 kötetét találhatjuk meg. Minden kötetre tanulmányomban nem térhettem ki, de igyekeztem közülük néhány érdeklődésre számot tarthatót kiválasztani. A művek tematikai eloszlását megfigyelve az látszik, hogy nagyon magas az ortodox kálvinista művek aránya, ami a Heidelbergi Egyetem teológiai irányvonalát tekintve nem meglepő. A főbb kálvinista szerzők között Abraham Scultetust, Bartholomaeus Keckermannt, Amadus Polanust és David Pareust is megtaláljuk, de a lutheranizmus képviselői is felfedezhetők, példaként említhetem Melanchthont, Matthias Flaciust vagy Lucas Osiandert. Amennyiben a teljes, 16–17. századi református diákok által beszerzett és Sárospatakon őrzött könyvtermést veszem figyelembe, akkor is magas arányban képviseltetik magukat a heidelbergi peregrinusok. A teljes 162 kötetből álló gyűjteményből 51 köthető a pfalzi egyetemen tanult kálvinista diákhhoz, vagyis majdnem a könyvek egyharmada. Különösen jól szemlélteti ezt a nagy arányt, ha a wittenbergi peregrinusokat is szerepeltetjük az összehasonlításban: mindössze 9 olyan kötetet tudunk felmutatni, amely az itt tanuló diákok által került hazánkba.

A Sárospataki Református Kollégium esetében erős kapcsolódási pontokat fedezhetünk fel a Heidelbergi Egyetemmel. A sárospataki iskola életében 1621-ben új időszak kezdődött, ugyanis I. Rákóczi György kérésére ekkor fogalmazták meg a kollégium új törvényeit. A törvény szövege alapján bizonyos, hogy már az azt megelőző időszakban is törvényi keretek között működött az iskola, feltehetően hatással lehetett arra Melanchthon 1523-ban kiadott rendtartása, a Wittenbergi Egyetem 1545-ben megfogalmazott szabályzata és a bártfai evangélikus iskola törvényeinek egyes pontjai. Az 1621. évi átdolgozáskor mindezek mellett a Heidelbergi Egyetem törvényei is erős hatást gyakoroltak, egyes esetekben szó szerint vettek át abból az új sárospataki rendelkezésekhez.⁵³ Ez a hatás nagy valószínűséggel azoknak a diákoknak köszönhető, akik Sárospatakról indultak Heidelbergbe tanulni, majd hazatérve a kollégium rektorai lettek: Fegyverneki Izsák (1586–1589 között), Váci Gergely (1596–1597), Újfalvi Katona Imre (1598–1602). Amennyiben csak az 1610-es éveket vesszük figyelembe, egymást követően csupa korábbi heidelbergi diákkal találkozunk: Szepsi Láni Mihály (1609–1610), Szikszai Siderius István (1612–1615), Szepsi Korocz György (1613), Lövei Szűcs György (1613–1616 vagy 1615–1617), Szenczi Boros János (1616–1621) vagy Filiczki János (1617–1622).⁵⁴ Látható mindezek alapján Heidelberg jelentősége mind a magyar reformáció, mind a Sárospataki Református Kollégium története, a korai iskolázás, az iskolai élet és a könyvtári állomány összetételének alakulása szempontjából.

⁵³ Békefi 1899: 6–8.; Dienes–Ugrai 2013: 23.

⁵⁴ Dienes–Ugrai 2013: 202.

Felhasznált szakirodalom

- Adattár I. 1965: Keserű Bálint (szerk.): Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Herepei János cikkei. József Attila Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtörténeti Intézet, Budapest–Szeged. (Adattár XVII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 1.)
- Adattár IV. 1978: Csanda Sándor – Keserű Bálint (összeáll.): Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz. József Attila Tudományegyetem, Szeged. (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4.)
- Asztalos Miklós 1930: A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, XIV. évf. 111–174. (A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai, 33.)
- Bánki Judit 1994: Brandenburgi Katalin az Erdélyi Fejedelemségben. In: *Történelmi Szemle*, XXXVI. évf. 3–4. sz. 311–327.
- Békefi Remig 1899: A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola 1621-iki törvényei. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 18/3.)
- Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán 1995: A Magyar Református Egyház története. Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémia, Sárospatak. (Az Egyháztörténeti Tanszék Kiadványai, 1.)
- Burnett, Amy Nelson 2006: *Teaching the Reformation. Ministers and Their Message in Basel, 1529–1629.* Oxford University Press, New York. (Oxford studies in historical theology)
- Cameron Euan 2012: Primitivism, Patristics, and Polemic in Protestant Visions of Early Christianity. In: Van Liere, Katherine – Ditchfield, Simon – Louthan, Howard (ed.): *Sacred History. Uses of the Christian Past in the Renaissance World.* Oxford University Press, Oxford. 27–51.
- <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199594795.003.0002>
- Classen, Peter – Wolgast Eike 1983: *Kleine Geschichte der Universität Heidelberg.* Springer, Berlin–Heidelberg.
- <https://doi.org/10.1007/978-3-642-95427-6>
- Csernák Béla 1934: A református egyház Nagyváradon 1557-1660. Nagyvárad Református Egyház, Nagyvárad.
- De Ridder-Symoens, Hilde 1992: Mobility. In: De Ridder-Symoens, Hilde (ed.): *A History of the University in Europe. Volume I. Universities in the Middle Ages.* Cambridge University Press, Cambridge. 280–304.
- <https://doi.org/10.1017/CBO9780511599507.011>
- Debreceni Ember Pál 2009: A magyarországi és erdélyi református egyház története. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 2009.
- Dienes Dénes 2017: A Tiszáninneni Református Egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig. Hernád, Sárospatak.

- Dienes Dénes – Ugrai János 2013: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád, Sárospatak.
- Dézsi Lajos 1898: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Éger Gábor 2020: Eszéki T. István könyvhagyatéka a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában. Hernád, Sárospatak. (Nemzet, egyház, művelődés, 12[13].)
- Fekete Csaba 1996: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban. In: Karasszon István – Márkus Mihály: Honnan hová?. Kálvin-konferencia, Balatonfüred, 1995. április 4–6. Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest. 95–115.
- Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála 2019: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526 = Students from Hungary at the Universities of France, England, Italy and Germany in the Middle Ages 1100–1526. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken, 3.)
- Harsányi István 1913: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. In: *Magyar Könyvszemle*, 21. évf. 3. sz. 232–240.
- Hautz, Johann Friedrich 1864: Geschichte der Universität Heidelberg. Zweiter Band, welcher die evangelisch-protestantische Zeit (1556-1685), die vorherrschend katholische Periode bis zur Wiederherstellung der Universität (1685-1803), die Urkunden und das alphabetische Personen- und Sachregister enthält. J. Schneider, Mannheim, 1864.
- Heltai János 1982: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 243–347.
- Heltai János 1993: A heidelbergi egyetemjárás, 1595–1621. In: Békési Imre [et al.]: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged. 540–548.
- Heltai János 2006: Die Heidelberger Peregrination calvinistischer Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen 1597-1621. Ihr Verlauf im Spiegel der Zahlen und ihre Auswirkung. In: Fata Márta – Kurucz Gyula – Schindling, Anton: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Franz Steiner Verlag, Stuttgart. 65–80. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, 64.)
- Hörcsik Richárd 1998: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak.
- Huffschnid, Maximilian 1895: Zur Geschichte des Heidelberger Schlosses. Von seiner Erbauung bis zum Ende des sechzehnten Jahrhunderts. In: Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der Kurpfalz. Band III. Gustav Köster, Heidelberg. 1–86.

- Imre Mihály 2012: Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról. Hernád Kiadó, Sárospatak. (Nemzet, egyház, művelődés, 7.)
- Ipolyi Arnold 1875: Veresmarti Mihály élete és munkái. Kórrajz a hitújítás idejéből. Szent-István Társulat, Budapest.
- Klaniczay Tibor 1985: Pallas magyar ivadécai. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Kohnle, Armin 2001: Die Universität Heidelberg als Zentrum des reformierten Protestantismus im 16. und frühen 17. Jahrhundert. In: Szögi László – Font Márta (szerk.): Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Universitas Quinqueecclesiensis, Pécs. 141–161.
- MAMŰL IX. 2009: Kőszeghy Péter (szerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor IX. Pálffy-rénes forint. Budapest.
- Meusburger, Peter 2010: Magyar diákok a Heidelbergi Egyetemen. Hatótényezők és kölcsönhatások a külföldi egyetemjárás történetében = Ungarische Studenten an der Universität Heidelberg. Einflussfaktoren und Wechselwirkungen der Bildungswanderung im Laufe der Jahrhunderte. ELTE Eötvös Kiadó, [Budapest]. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75593-9_3
- Meusburger, Peter – Probáld Ferenc 2018: Scientific and Cultural Relations between Heidelberg University and Hungary over Five Centuries. In: Meusburger, Peter – Heffernan, Michael – Suarsana, Laura (ed.): Geographies of the University. Springer. 43–134. (Knowledge and Space, 12.)
- Mikonya György 2014: Az európai egyetemek története (1230–1700). ELTE Eötvös Kiadó, [Budapest].
- Módis László 1965: A Heidelbergi Káté magyarországi irodalmának bibliográfiája 1563-tól 1964-ig. In: Bartha Tibor (szerk.): A Heidelbergi Káté Magyarországon. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 301–337. (Studia et acta ecclesiastica, 1.)
- Monok István 1986: A gyöngyösi református gyülekezet lelkipásztorai és tanítói 1557–1710. [s. n.], Budapest.
- Monok István 1996: A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660. Scriptum Rt., Szeged. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai, 1.)
- Nagy Barna 1965: A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és. XVII. században. In: Bartha Tibor (szerk.): A Heidelbergi Káté Magyarországon. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 15–91. (Studia et acta ecclesiastica, 1.)
- NSHE IV. 1952: Jackson, Samuel MacAuley (ed.): The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Volume IV. Draeseke – Goa. Baker Book House, Grand Rapids.
- Ősz Sándor Előd 2012: Szőlősi Bede János Intitúciói – A sárospataki könyvtár egyik korai gyarapítója. In: *Sárospataki Füzetek*, XVI. évf. I. sz.. 59–69.
- Ősz Sándor Előd 2018: Szenci Molnár Albert könyvtárának ismert darabjai. In: Kolumbán Vilmos József (szerk. és lekt.): A reformáció öröksége. Egyháztörténeti

- tanulmányok. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár. 45–64. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 24.)
- Szinnyei XIII. 1909: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Steiner-Télfy. Budapest.
- RMKT XVII/8. 1976: Komlowszki Tibor – Stoll Béla (sajtó alá rend.): Bethlen Gábor korának költészete. Akadémiai, Budapest. (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 8.)
- Rüegg, Walter 1992: Epilogue. The rise of humanism. In: De Ridder-Symoens, Hilde (ed.): A History of the University in Europe. Volume I. Universities in the Middle Ages. Cambridge University Press, Cambridge. 442–468.
- Szegedi Edit 2011: Valentin Radecius és az egyházi hagyomány legitimitása. In: *Keresztény Magvető*, 117. évf. 3. sz. 287–296.
- Szögi László 2011: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700. ELTE Levéltára, Budapest. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17.)
- Szögi László 2022: Peregrinatio Academica. A külföldi magyar egyetemjárás története mérete és irányai 1150–1919. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára, Budapest. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új sorozat, 26.)
- Ugrai János (szerk.) 2017: A Tiszáninnen Református Egyházkerület lelkészei. A kezdetektől a Millenniumig, Adattár. Sárospatak–Tiszaújváros.
- Wolgast, Eike 1986: Die Universität Heidelberg. 1386–1986. Springer, Berlin–Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-61646-4>
- Zoványi Jenő 1929: Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, XIII. évf. 5–141. (A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai, 32.)
- Zoványi Jenő 1977: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya, Budapest.
- Zoványi Jenő 2004: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I. kötet. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő. (Historia Incognita. I. sorozat, 9.)